

Шевченкові автопортрети

Галина Шокодько,

вчитель української мови та літератури

Варвинської районної гімназії

Чернігівська обл.

*...Хай все впаде, що має власти, ниць,
Хай зливи й бурі ходять обертаса, —
Не змити України і Тараса...
Дмитро Павличко*

Два генія має Україна — пісню й поета Шевченка, рівного якому в історії духовної культури нашого народу важко знайти. Д.Павличко писав: "Шевченко не схожий на всіх безсмертних. Ніхто з них так дорого не заплатив за своє безсмертя. Він лишився непідвладним тиранам Росії, незламним перед страшними вітрами заслання. Лишився нескореним, безкомпромісним, чесним перед своєю совістю. У ньому ожила вбита тиранією українська нація, її діамантова мова, ... безмежна волелюбність, оптимістичний погляд на життя".

Ім'я Тараса Григоровича Шевченка відоме не тільки кожному українцеві, його знають і шанують в усьому світі. І це не перебільшення, адже пам'ятники Великому Кобзареві встановлено в США, Канаді, Румунії, Росії, навіть у далекій Австралії. Пам'ятають його і в нас на Чернігівщині.

Перший в Україні пам'ятник Шевченку-художнику відкрито у вересні 2007 року під час святкування Дня міста в Прилуках. Він не лише відображає певні історичні події, що пов'язують Прилуччину з іменем Кобзаря, а й є справжньою окрасою міста. Тепер Тарас споглядає старовинне приудайське місто з перехрестя центральної вулиці. Молодий художник із палітрою в руках. Саме таким побачив його скульптор через призму часу, саме таким він був, коли вперше завітав до Прилук, і таким лишиться у них назавжди. Наш геніальний поет для багатьох народів є прикладом того, як треба любити свою Батьківщину й боротися за її щасливу долю.

Тисячі наукових творів написано про творчість Т.Г.Шевченка, десятки романів і повістей — про його життя. Існує навіть ціла галузь літературознавства — шевченкознавство. Мати у своїй колекції картини Шевченка чи навіть просто ескізи — велика честь для будь-якого художнього музею.

Та й Шевченко не залишився у боргу — ми маємо неоціненну не лише поетичну, а й живописну спадщину, серед них — автопортрети.

Шевченкові автопортрети — то наша святиня. Неоціненний скарб, який прийшов до нас із далекого 1840 року. Дослідники стверджують, що Шевченко упродовж свого життя створив близько 60-ти автопортретів. Перший виконаний художником у 1840 році, а

останній — 1861-го. Варто зазначити, якби не було сюїти автопортретів, наші уявлення про зовнішність, характер і світогляд Великого Кобзаря зразу б померкли. Шевченкова серія автопортретів — справжнє багатство, своєрідний психологічний самоаналіз, в якому художник передав свій настрій, думки, переживання за два десятиліття: від романтичного юнака, якого одухотворила воля, до збагаченої досвідом, але вже хворої, виснаженої людини.

Л.В. Владич високо оцінює Шевченка за мистецьке виконання серії власного образу: "*Сюїта автопортретів Тараса Шевченка — автобіографія, написана рукою могутнього художника-реаліста. У жодному з них нема й тіні ідеалізації. Навпаки, більшість вражає суворою, пронизливою життєвою правдою.*"

Роман Лубківський писав так :

До автопортретів утрачених або невідомих

*Якщо все повертає на круги своя,
Якщо в славу з неслави приходить ім'я,
А міста воскресають із праху румовищ,
А рукописи — з попелу, книги — зі сховищ.
З мерзлоти заполярної — вбиті поети —
Повертайтеся, Шевченкові автопортрети!
Той, написаний вуглем на клуні,
Той, несмілий зухвало дарований Дзюні,
Той, у Вільні розтерзаний Енгельгардтом.
Той, Сошенкові вручений з болісним жартом,
Той, для брата Микити — як воля в конверті,
Той, що юних сестер причарує до смерті,
Той, веселий і в'їдливий, бо -"натщесерце",
Той, де бритва в руці блискотить, дотепер ще,
Той і той, що могли б заслужити медалі,
Той, настінний — він там, в казематнім підвалі,
Той, — мов зойк з того світу, з розпуки страшної,
Що навряд чи потрапив до рук Репніної,
Той, фельдфебелем вкрадений і пропитий,
Той, доносом до допиту навхрест прибитий —
Поверніться!
Смертельний скасовано вирок,
Поверніться, подерті, затерті до дірок,
Із бундючних колекцій, комодів захланних,
З-під приватних заборів неподоланних
Поверніться.
Постаньте перед людьми.
Тут Шевченко присутній. Присутні і ми.
Ми — повітря Шевченкове. Простір і тло,
Де, мов сонце, засвічується чоло.
Гасне маска посмертна. І меркнуть свічі.
І народ сам собі вдивляється в вічі!*

З-поміж автопортретів митця хочу виділити лише декілька, які відображають як віхи його нелегкого життя, так і творчий шлях:

— 1840 року — овальний живописний, який належить до першого періоду його творчості;

— 1847 — перший малярський твір Шевченка, виконаний на засланні всупереч царській забороні писати й малювати, — це другий період його творчості;

— до третього належить "Каторжний портрет" 1858 року, подарований Михайлові Лазаревському (його важко відшукати), а тому згадаємо ще зображення (у шапці та кожусі) 1860 року.

1838 — 1840-ий роки — час, коли в Шевченка виростили крила творчості. Він багато й плідно працював як поет і художник, випереджаючи академічну програму.

Саме в період духовного й творчого піднесення Шевченко вирішив намалювати автопортрет. Вихованці Академії мистецтв Петербурга полюблили автопортрети. Декотрі з них щороку — до дня народження — зображували себе. Мабуть, і Шевченко приурочив автопортрет до 26-річчя (9 березня 1840 року). Він розпочав роботу над ним наприкінці 1839 або на початку 1840 року.

Автопортрет 1840 року — яскравий твір романтизму з глибоким психологізмом, витонченістю самоаналізу, вишуканими засобами виразності, властивим живописові романтизму взагалі й ліричному портретові зокрема.

В автопортреті ліричне поєднується з драматичним, замріяність — з тривогою, добросердечність — із сумом, бадьорість — з легкою втомою.

Гарний, сповнений гідності й граціозності поворот голови до глядача — і ми бачимо зосереджене обличчя молодої людини. Світло вихоплює з півтемряви лише обличчя — все інше тане, ховається в напівпрозорих тінях. Придивіться, досить добре освітлене чоло, а очі заховані у напівтемряві. Автор навмисне вдається до такого прийому, ховає те, на що потрібно найбільше звернути увагу. Погляд очей сповнений якогось невисловленого запитання. Замість замріяного споглядання, яке так полюблили художники-романтики, у Шевченка — гостре, насторожене, драматичне вдивляння у життя, в людей.

Ця запитальність і докірливість, ця аж ніяк не юнацька замисленість у глибоких, прикритих стомленими червонуватими повіками очах двадцятишестирічного Шевченка здається дивною на округлому, без жодної зморшки обличчі. Рожеві, злегка припухлі вуста, ніжна заокругленість гладенько поголених щік і підборіддя, ідеально чисте чоло, обрамлене пасмами волосся, — і раптом цей погляд, цей різкий, майже трагічний злам брів...

У не по літах серйозному погляді відбилося нелегке його життя: сирітство, поневіряння, приниження, яких він зазнав, будучи кріпаком. Перед нами образ юнака, якого суворі обставини рано зробили дорослим. Тому, милуючись молодим привабливим обличчям, ми не можемо не відчувати роздвоєності зображаного характеру. З одного боку — гідність, зумовлена усвідомленням недавно здобутої волі, а з другого — переживання за народ і, може, інтуїтивне відчуття нелегкого майбутнього.

Цей ранній автопортрет зберігається в Державному музеї Тараса Григоровича Шевченка в Києві, є окрасою його експозиції.

*Це він чи образ молодої волі?
Яка різниця... В ризниці старій
Академічної церковці антресолі
Приставлено — майстерня! Возрадій,
Тарасе: несподівана майстерня
І — на короткий час! — твоє житло...
Тим часом розігралась містерія:
Безносу із косою занесло
До храму, де давно нема вже Бога,
Але боги бідують молоді...
Поспівчувала вперше цій біді
(Почався рік — сама була убога...),
Очницями порожніми — в рецепт:
— Ох, доктор Бланк, і ця його латина!
Піду на перспективу, там респект,
А молодик підожде...*

*Я повинна
Прийти сюди за два десятки літ,
Коли ми постаріємо як слід,
І він, і я ... О дивні примхи долі —
Ще заскриплять розсохлі антресолі
Під моїм кроком, і тоді... тоді...
... Підвівся. Лиця змучені, побліді.
Чоло юнацьке — також побліліє.
Гарячі очі пропікають світ —
На Україну б, на Дніпро летіти —
Як рідних серцю хочеться орбіт!
Сюртук накинув на плече.
Овал
Упевнено прокреслив на мольберті
(Овал — немов за спиною обвал;
Там крижана, жажна присутність смерті...)*

*Овал, але перейдено межі:
Із небуття — у новоріччя волі!
Прощайте, скрути долі — антресолі,
Він виринається із віражу!*

*Вчорашній раб на полотні нужденне
Обрушується. Молодості шквал!
"Кріпацтво, смерть — це все таке буденне;
Писатиму я свято — свято в мене..."*

А свято не вміщається в овал.

Роман Лубківський

Перебування Т.Г.Шевченка на засланні можна пов'язати з автопортретом 1847 року. Цей автопортрет був подарований Андрієві Лизогубу. Власним зображенням опальний поет і художник перекреслив власноручну резолюцію царя: найсуворіше заборонити писати й малювати. Тяжкої кари для людини в розквіті творчих сил годі було придумати. Своєю працею Т. Шевченко підтверджував слова: "Караюсь, мучуся ... але не каюсь!". Малярські й поетичні вправи були для нього не тільки духовною необхідністю, а й формою протесту проти нестямної злоби царя.

За півроку по прибутті до Орської фортеці, 11 грудня 1847 року, Шевченко писав А.І. Лизогубу про свій намір не коритися царській забороні. "... Ви питаєте, чи покину я малювати. Рад я покинути, так не можна, я страшно му-

чуся, бо мені заборонено писати і рисувати. А ночі, ночі! Господи, які страшні та довгі!... та ще й у казармах". Шевченко просить Лизогуба надіслати йому свій етюдничок із фарбами, чистий альбом і хоч би один пензлик.

Та вже тоді, у грудні 1847 року, ще до того, як він одержав від Лизогуба етюдник, пензлі, фарби, складний ніж, олівці, папір (це сталося на початку березня 1848 року), до того, як він цілу ніч не спав, розглядав, дивився, перевертав тричі, цілюючи всяку фарбочку, Шевченко малював.

Це широковідомий, багато разів відтворений автопортрет у солдатському мундирі й кашкеті-безкозирці, на околиці якого напис "З:Р" — в Орській фортеці Шевченко служив у 3-тій роті 5-го батальйону Оренбурзького окремого корпусу.

Автопортрет невеликого розміру, менше від поштової листівки — 12х9,8 см, — виконаний олівцем. Лизогуб, одержавши автопортрет під самий новий рік, писав Шевченкові 7 січня 1848 року: "Превеликая Вам дяка і за лист, і за Вас, тільки важко на вас дивитися". Можна зрозуміти Лизогуба. Лише вісім місяців тому він бачив Шевченка в Седневі молодим, здоровим, сповненим сили. А тепер перед ним вусатий дядько, що вже помітно лисіє, з блідим, виснаженим обличчям (з перших днів перебування на засланні Шевченко страждав від ревматизму й цинги).

Автопортрет умовно датується червнем-груднем 1847 року. Просто в очі дивиться на нас Кобзар — незборимий син українського народу, його полум'яний співець і пророк.

Говорячи про останні роки Шевченка, хочу наголошувати, що з 1857 по 1861 рік Тарас Григорович написав близько 11 автопортретів.

Варто згадати автопортрет Шевченка 1858 року. Каторжний портрет написаний у Нижньому Новгороді італійським і білим олівцями. У ньому відбито зміни, які відбулися в зовнішності поета за час десятилітнього заслання; по-друге, тут зображений войовничий апостол правди; по-третє, цей автопортрет любив сам письменник.

Шевченко розумів, що в цьому автопортретові зобразив себе нескореним, непохитним. Коли Лазаревський замовив з портрета 50 фотознімків, що їх поетові друзі поширювали серед знайомих, Тарас Григорович написав йому: "...Добре еси зробив, що заказав 50 штук пом'янутого образу, нехай поки що земляки дивляться хоть на цей облик бородатого недобитого кобзаря свого".

Каторжний портрет

"Недобитий кобзар" — і "епоха Відродження"... Парадокси століття. Країни. Життя. Після любої каторги — знову народження. Приплиттям напівмертвим — з хреста здійняття.

Залишалась голгофа забутими фортами, і казарменним смородом, слізьми тихцем, Почалася епоха — не міськими комфортами, Не офортами (потім), лишень олівцем! Власне, два цих олівчики.

Перший з Італії. Мікеланджело вислав? Чи Рафаель? Леонардо да Вінчі заштитим в сандалії Передав кризь сто тюрем і десять пустель? Поки спала уся охорона імперії (Бо як спить, то вже спить, а не спить — То не спить!) Не зазначений в жодній такій бухгалтерії, Він дістався поетові. Що з ним робить?

То зведе його з чорним, російського виробу, І оба запрацюють у парі... Йому Вже нема вороття і немає вже вибору — Чи вертати в столицю, чи знову в тюрму. По державі безмежній Безпаспортним жителем Він возноситься вгору з надволзьких низин. Він додому вертається вседержителем — Бог-отець для народу, Бог-дух і Бог-син.

Майстровий планетарний, Людина Відродження, Він запустить незримого маховика, Розпочнеться повільне і радісне сходження Із мерзлоти — мерзлотності льодовика... Та не Богом во мсті він ітиме палатами — Бородатим і ясним на вид кобзарем... Він палатиме болем, і гнівом палатиме, І суворо возвиситься над царем.

Роман Лубківський

Ліна Костенко надзвичайно тонко передає настрої митця після заслання у вірші

Повернення Шевченка

Заслання, самота, солдатчина. Нічого. Нічого — Оренбург. Нічого — Косарал. Не скаржився. Мовчав. Не плакав ні від чого. Нічого, якось жив і якось не вмирав. Вернувся в Петербург, і ось у Петербурзі — після таких років такої самоти! — овацію таку йому зробили друзі! — коли він увійшов. І він не міг іти.

Він прихилився раптом до колони. Сльоза чомусь набігла до повік. Бо знаєте... із каторги в салони... не зразу усміхнеться чоловік...

1860 рік. Автопортрет Шевченка (у шапці й кожусі) вражає глибиною, цільністю характеристики, він не дарма набув такої широкої популярності. Вважали, що цей автопортрет найбільш вдалий і найбільш схожий на живого Кобзаря. Та й сам Шевченко, напевно, надавав йому особливого значення: не випадково ж він, oprіч підпису й дати, подав ще й велику монограму

з узятих у кільце літер Т і Ш, нанесену на дошку енергійним розчерком. Вона надає композиції завершеності й своєрідної монументальності.

Перед нами портрет людини, яка пройшла великий життєвий шлях. Спокоєм і мудрістю світиться проникливий погляд глибоких, вологих, ніби пройнятих сльозою очей.

Автопортрет

Фотограф піддобрився: хоч мастак Отой Деньєр (і шапку, і кожуха — Все вдає гаразд!), але не так, не так Побачив очі. Очі... Біль і скруха —

Чи ж я такий насправді? Мабуть. Жаль.
Сьогодні
чотирнадцяте, февраль...
На Україну! Що до неї кличе
Тебе, старий і сивий чоловіче? —
Пора ладнати воза і тягти
До пристані, яку нагледів ти
На канівському березі. Мужиче
Єство зраділо. Думи ожили,
Окроплені свяченою водою
Дніпровою... Колисонько... Коли...
Гарячою і щедрою сльозою
Умиєшся, Тарасе, ще не раз
За рік, що розпочався так убого.
А поки що в дорогу. Слушний час!
Стривай...
Чи не покинуть нам, небого?
Стривай, що більш важливе: цей офорт
З деньєрівського фото, пружна сіть
Штриха, потужний світляний акорд,
Яким заграла на обличчі мідь.
Чи цей рядок, що переходить злам
На тильнім боці відбитка-портрета?
Остання воля. Заповіт поета.
Не впевнений у всьому ще він сам...
Так ніч минає. Ніч пливе, мов Лета.
О, перекинй зображення! А там
Вузька чиста смужка на папері,
Як лиштва сяйва — відчиняйте двері
Й вікно — в надію, у життя вікно!
... П'ятнадцяте, февраль...
Отак воно
Дійде, що там, у домоньку, під гаєм,
На березі Дніпрової води,
Здіймем хомут журби, хомут біди.
Туди! І нам воздасться за труди...
... І веселенько заспіваєм...

Роман Лубківський

З.П. Тарахан-Береза, вивчаючи автопортрет (у шапці і кожусі) 1860 року, пише: "Усе життя обидві музи багатогранного генія розвивались паралельно, доповнюючи одна одну). І остання пісня Шевченка-поета обірвалася разом з останньою піснею Шевченка-художника".

Дослідниця стверджує, що смертельно хворий Шевченко не випадково свої прощальні рядки олівцем записав саме на цьому власному зображенні. Цей автопортрет, за словами багатьох мистецтвознавців, ніби підсумовує риси образу митця, подає їх узагальнене втілення, вражаючи глибиною характеристики.

За 10 днів до смерті Шевченко закінчив роботу над поезією "Чи не покинуть нам, небого...", першу частину якої написав на одній із половин зворотного боку автопортрета, датуючи 14 лютим. Вірш пройнятий відчуттям розлуки з життям, у ньому переважає сумний настрій. Ця частина поезії виглядає як цілком завершений твір.

Чи не покинуть нам, небого,
Моя сусідонько убога,
Вірші нікчемні віршувати
Та заходиться риштувати
Вози в далеку дорогу,
На той світ, друже мій, до Бога,
Почимчикуем спочивати.
Втомилися, і підтопались,
Та й буде з нас! — ходімо спати,
Весела хата, щоб ти знала!...
Ой не йдімо, не ходімо,

Рано, друже, рано —
Походимо, посидимо —
На сей світ поглянемо...
Поглянемо, моя доле...
Бач, який широкий,
Та високий, та веселий,
Ясний та глибокий...
Походимо ж, моя зоре...
Зійдемо на гору,
Спочинемо, а тим часом
Твої сестри-зорі,
Безвічні, попід небом
Попливуть, засяють.
Підождемо ж, моя сестро,
Дружино святая!
Та не скверними устами
Помолимося Богу,
Та й рушимо тихесенько
В далеку дорогу —
Над Летою бездонною
Та каламутною
Благослови мене, друже,
Славою святою.

Але 15 лютого Шевченко продовжив вірш, увівши в нього дорогі йому образи України, Дніпра; внісши оптимістичні мотиви.

В гаю-предвічному гаю,
Поставлю хаточку, садочок
Кругом хатини насаджу;
Прилинеш ти у холодочок,
Тебе, мов кралою, посаджу.
Дніпро, Україну згадаєм,
Веселі селища в гаях,
Могили-гори на степах —
І веселенько заспіваєм...

Тарас Григорович Шевченко — це дух, який літав у всі часи над нашими душами. З іменем Шевченка Україна перетнула всі паралелі й меридіани, і скрізь, де на планеті ступала нога українця, народжувалися школи імені Тараса Шевченка, друкувався й перекладався мовами світу "Кобзар". Він заслужив повагу всесвітню не лише як геніальний поет, талановитий прозаїк, чудовий художник, а й усім поєднанням образу людини, творця, апостола правди. Ми часто бачимо Шевченка зримо. Чуємо, як у казематі він волає: "Свою Україну любіть, любіть її... Во время люте, в остатню тяжкую минуту за неї Господа моліть". Він живе у серці кожного українця, його дух присутній у наших душах:

Тут Шевченко присутній. Присутні ми.
Ми — повітря Шевченкове. Простір і тло,
Де, мов сонце, засвічується чоло.
Гасне маска посмертна. І меркнуть свічі.
І народ сам собі вдивляється в вічі!

Роман Лубківський

Література

1. Жила С.О. Вивчення української літератури у взаємозв'язку з образотворчим мистецтвом: Посібник для вчителя. — Чернігів: РВК "Деснянська правда", 2000. — С.35—53.
2. Костенко Л.В. Навчальний посібник-хрестоматія/ Ідея, упорядкування, інтерпретація творів Григорія Ключека. — Кіровоград: Степова Еллада. — С.45.
3. Круглов В.В. 250 кращих творів з української літератури/ Складання ПП. — Х.: Основа. 1997. — С.73.
4. Парашич В.В. Українська література. 9 клас. Плани-конспекти уроків для шкіл з українською мовою навчання. — Х.: Вид-во "Ранок", 2009. — С. 166—167.